

Aprentatge servei a la universitat: cap a la institucionalització i el treball en xarxa

Laura Rubio i Serrano*

Resum

L'article defensa el valor de l'aprenentatge servei (APS) com una proposta capaç d'unir, en una mateixa activitat, el rigor acadèmic i científic amb el compromís social que han de caracteritzar una universitat de qualitat. En aquest marc, el text s'inicia sintetitzant els principals ancoratges que fan de l'APS una proposta d'interès a l'àmbit universitari: d'una banda, la tercera missió de la universitat –la responsabilitat social– i, de l'altra banda, el canvi de perspectiva envers els processos d'ensenyament i aprenentatge. A continuació, l'article presenta la Xarxa Universitària d'Aprentatge Servei (APSU), que pot esdevenir un element clau per avançar en la difusió, implementació i reflexió de l'APS a les universitats espanyoles. Finalment, s'apunten els principals reptes de futur que dibuixa una proposta d'aquestes característiques en la institució universitària. Treballar en aquesta direcció representa vetllar per què la universitat avanci cap al reconeixement i la institucionalització de l'aprenentatge servei en el seu projecte institucional. S'espera que el treball en xarxa iniciat pugui contribuir favorablement a aquesta tasca.

Paraules clau

aprenentatge servei, universitat i responsabilitat social

Recepció de l'original: 12 de novembre de 2011

Acceptació de l'article: 11 de desembre de 2011

Aprentatge servei a la universitat: possibilitat i repte per a un escenari complex¹

Resulta reveladora la expresión de algunos docentes que desean «tender puentes hacia la comunidad» como si la institución educativa fuera una «isla» que puede ocasional y voluntariamente quebrar su aislamiento, en vez de ser ineludiblemente «parte de la comunidad».

M. Nieves Tapia (2001, p. 146)

El context i el sistema educatiu actual dibuixen un escenari propici per a integrar l'aprenentatge servei com a proposta pedagògica en els diferents àmbits i nivells educatius, també a la universitat.² L'Espai Europeu d'Educació Superior ha obligat a repensar aspectes de forma i de fons de la institució universitària, plantejant nous reptes però també noves oportunitats a l'hora d'entendre l'abast de l'acció formativa de la universitat i la seva relació amb la societat. Alguns d'aquests canvis són els que obren pas a propostes que, com l'aprenentatge servei, suposen una revisió de la perspectiva sobre la pròpia missió de la universitat i, en conseqüència, també un replantejament dels processos d'ensenyament i aprenentatge que hi tenen lloc. A

(*) Professora del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. Actualment s'encarrega de dinamitzar la Xarxa Universitària d'Aprentatge Servei (APSU), que promou l'Institut de Ciències de l'Educació de la mateixa universitat. Adreça electrònica: lrubio@ub.edu

(1) Aquest article forma part del projecte «Aprentatge servei i educació en valors», del Grup de Recerca en Educació Moral (GREM) de la Universitat de Barcelona, que ha estat finançat amb un ajut a la recerca concedit pel programa RecerCaixa 2010 (IP: Josep M. Puig i núm. expedient: 2010ACUP 00219).

(2) Algunes de les seves concrecions a nivell internacional han quedat ja esmentades en l'article que porta per títol «L'APS al món: una visió comparativa» signat per Roser Batlle, en aquest mateix monogràfic.

continuació, s'apunten algunes qüestions en aquest sentit, tot destacant la potencialitat de l'APS a l'educació superior.

Maria Nieves Tapia³ (2008, p. 29-31) presenta les que considera que han estat les dues concepcions o cultures dominants envers la universitat: com a temple de saber i com a institució al servei de les demandes del mercat. En tots dos casos, la institució universitària s'ha caracteritzat per mantenir una distància considerable envers la societat globalment entesa, com també per una forta compartimentació de les diferents missions de la universitat (Barnett, 2008). D'una banda, ha existit durant molt de temps una universitat concebuda com a *temple del saber*, una institució fonamentalment tancada en si mateixa i en la seva autorreferencialitat (García i Mondaza, 2002, p.157), sovint massa allunyada i poc implicada en la societat en què es troba inserida. Des d'aquesta perspectiva, la construcció i transmissió de coneixement pretén erigir-se des de la màxima neutralitat, la qual cosa impedeix la possibilitat d'articulació amb la comunitat ja que es considera que aquesta podria, d'alguna manera, desvirtuar la seva puresa acadèmica. D'altra banda, la cultura d'una universitat com a *institució al servei de les demandes del mercat*, subratlla el valor d'una institució regida per l'ordre, els valors i els interessos imperants que, val a dir també, sovint poc tenen a veure amb les veritables necessitats i requeriments socials. En aquest cas, la rellevància social del coneixement ve directament relacionada amb lògiques fonamentalment econòmiques, formant professionals qualificats per donar respostes directes a les necessitats així enteses.

La cruïlla entre ambdues cultures, divergents i encara no sempre superades, és precisament l'escenari on es vol subratllar el valor de la responsabilitat social universitària⁴. Aquesta missió destaca la necessitat de construir una institució responsable socialment, és a dir, una universitat compromesa amb la transformació i la millora de la societat: des de l'aposta per una formació integral dels seus estudiants, la recerca orientada al desenvolupament sostenible i la participació directa, per part dels seus membres, en iniciatives de caràcter social. És el reconeixement i posada en marxa reals d'aquesta funció social, posant al servei de la comunitat els sabers que produeix i ensenya, la via que ha de fer possible una institució universitària basada en un model integrat i que superi cultures universitàries més tradicionals. En definitiva, una universitat que orienti el model formatiu i l'activitat docent, de recerca i de transferència de coneixement cap al bé comú i cap a una societat més justa i més democràtica (Martínez, 2008).

L'aprenentatge servei parteix de la detecció i anàlisi de necessitats reals de la comunitat, oferint als estudiants la possibilitat d'aproximar-se de forma crítica a la complexitat de la realitat del seu context. A més, l'APS exigeix acció directa sobre aquestes necessitats socials amb la voluntat de millorar-les; no n'hi ha prou amb

(3) María Nieves Tapia és una de les persones de referència en el panorama de l'aprenentatge servei a escala internacional. Actualment és coordinadora del Programa Nacional Educació Solidària del Ministeri de Educación, Ciencia y Tecnología a Argentina; també és directora acadèmica del Centro Latinoamericano de Aprendizaje y Servicio Solidario (CLAYSS).

(4) Com s'expressa a la proposta *Estrategia Universidad 2015 del Ministerio de Educación* (i que moltes universitats han recollit també en els seus documents institucionals): «a Espanya s'aposta per l'impuls de la responsabilitat social com una peça fonamental del compromís de la universitat amb la societat i amb el seu temps, així com amb les generacions futures. [...] Aquests han de ser els objectius per a la universitat espanyola en l'horitzó 2015 que ha de perseguir una universitat socialment responsable». Disponible a <http://www.educacion.gob.es/eu2015> [accés: 4(12/2011)].

analitzar i reflexionar sobre el que ens envolta, cal també participar i implicar-s'hi (Puig *et al.* 2009). la responsabilitat social de la institució universitària, és necessari treballar perquè els estudiants tinguin oportunitats reals d'actuar com a veritables agents de canvi. És en aquest sentit on propostes formatives com l'aprenentatge servei esdevenen cabdals, perquè mostren que és possible una universitat que troba l'equilibri entre el rigor científic i el compromís social, entre l'excel·lència –fins ara fonamentalment entesa en termes acadèmics– i l'equitat (Martínez, 2008). En definitiva, l'APS permet concretar la missió de la responsabilitat social i materialitzar un model d'universitat en permanent relació i compromesa amb la societat que l'envolta.

Però a més d'aquesta mirada envers el sentit i l'abast que implica un nou model d'universitat, l'Espai Europeu d'Educació Superior ha contribuït també a repensar, canviar i innovar en la pròpia cultura docent, com també en la manera d'entendre els processos d'ensenyament i aprenentatge. En aquest sentit, cal destacar una reorientació formativa vers l'adquisició de competències i no només la formació en continguts d'aprenentatge conceptuals o procedimentals. Formar en competències obliga a revisar les fórmules existents i proposar-ne de noves per tal d'articular la teoria i la pràctica i capacitar els professionals per treballar en escenaris de complexitat. És aquest també un bon moment per repensar i innovar en les metodologies d'ensenyament i aprenentatge. Davant d'una universitat que hereta encara moltes pràctiques de caràcter merament transmissor, es fa necessària la introducció d'accions formatives que permetin superar aquest enciclopedisme i apropar els i les estudiants a contextos d'aprenentatge real. Això implica novament, i de forma inevitable, superar la distància entre l'acadèmia i les necessitats de la societat a la que hauran de respondre els futurs titulats. Concebre que la universitat ha de ser un espai per a aprendre una manera determinada de veure la professió, considerant aquesta una tasca carregada de compromís. Al cap i a la fi, «una formació universitària de qualitat no pot separar la formació professional de la formació ciutadana» (Martínez, 2006, p. 85)⁵. Una formació ciutadana que, en l'educació superior, ha de fonamentar-se en una cultura activa i participativa dels estudiants (Ehrlich, 2000; Arthur & Bohlin, 2005).

La introducció d'accions formatives com l'APS permet superar l'aula com a únic medi d'aprenentatge, apropar els estudiants a contextos d'aprenentatge real, i obrir la universitat a entorns diversos que permetin concretar i contextualitzar els aprenentatges dels i les estudiants. D'aquesta manera, l'APS aconsegueix donar sentit al binomi teoria i pràctica, converteix els estudiants en els veritables protagonistes dels processos d'ensenyament i aprenentatge i permet transferir els seus coneixements a situacions concretes amb repercussió a la comunitat (Puig *et al.* 2009). Finalment, l'aprenentatge servei, permet reforçar continguts propis de diferents àrees, alhora que esdevé un bon instrument per desvetllar en els estudiants l'interès i la presa de consciència èticocívica per part dels estudiants (Naval *et al.* 2006). Totes aquestes aportacions en el seu conjunt representen una clara forma de vetllar perquè la universitat contribueixi directament a la formació per a la ciutadania i l'educació en valors –alhora com a dret i deure dels estudiants universitaris⁶. Una universitat com-

(5) Altres autors han fet referència a la importància de l'aprenentatge ètic i l'educació per a la ciutadania i de l'oblit que sovint pateixen en els estudis universitaris (Ehrlich, 2000; Escámez, *et al.*, 2008).

(6) El desembre de 2010 es va publicar el *Estatuto del Estudiante Universitario* (Real Decreto 1791/2010, de 30 de desembre) que recollia que «les universitats han d'afavorir la possibilitat de realitzar un pràcticum en projectes de cooperació al desenvolupament i participació social en els que puguin posar en joc les

promesa en la formació integral dels titulats, desenvolupant sabers especialitzats i una formació ciutadana a través de la posada en pràctica de competències, capacitats i destreses en funció dels perfils acadèmics i dels corresponents perfils professionals.

Fins aquí s'ha pogut comprovar com els projectes d'aprenentatge servei a la universitat esdevenen alhora, com les dues cares d'una mateixa moneda, una possibilitat i un repte per a l'escenari de la institució universitària. En primer lloc, una possibilitat perquè, com s'ha intentat posar de relleu, l'APS permet donar resposta a alguns dels principals requeriments i noves perspectives en què es fonamenta la universitat del segle XXI. L'aprenentatge servei representa un *mètode* d'ensenyament i aprenentatge que estableix els passos i elements fonamentals per formar professionals competents i compromesos; un *programa* que defineix les formes organitzatives necessàries per facilitar i enfortir el vincle entre la universitat i la comunitat; una *filosofia* atès que respon a una manera d'entendre què ha de ser i per a què ha de servir la institució universitària en termes de responsabilitat i transformació social i, en darrer lloc, una forma de *participació política* ja que l'APS és, en definitiva, una oportunitat real de participació ciutadana democràtica i responsable (Puig. *et al.*, 2006; p. 18-22). En segon lloc, els projectes d'aprenentatge servei apunten reptes pels quals cal continuar treballant. Perquè sovint encara predomina una cultura poc avesada a aquesta concepció de la institució universitària com a responsable socialment. També perquè, malgrat que ja podem reconèixer bones pràctiques d'APS en el nostre context, encara són molts els aspectes a estudiar i aprendre en comparació amb altres països⁷. Un altre argument és que, tot i aquest aprenentatge, no existeixen formes úniques d'implementació i la realitat contextual ha de permetre pensar formes pròpies de consolidar aquestes propostes en el nostre entorn. I en darrer terme, perquè encara són moltes també les condicions necessàries que la universitat ha de facilitar per tal que aquests projectes puguin créixer i mantenir-se en el temps⁸. A les pàgines següents es vol mostrar una panoràmica del treball iniciat en aquest sentit al territori espanyol. També algunes de les principals reivindicacions de futur perquè aquesta sigui una proposta cada vegada més consolidada i reconeguda.

capacitats adquirides durant els seus estudis. [...] D'igual forma, afavoriran pràctiques de responsabilitat social i ciutadana que combinin aprenentatges acadèmics en les diferents titulacions com a prestació de servei en la comunitat orientat a la millora de la qualitat de vida i la inclusió social». Disponible a <http://www.boe.es/boe/dias/2010/12/31/pdfs/BOE-A-2010-20147.pdf> [accés: 4/12/2011].

- (7) En una revisió internacional sobre l'estat de la qüestió de l'APS al món, Maria Nieves Tapia esmenta experiències reconegudes a Amèrica Llatina i Amèrica del Nord, Àfrica, Àsia i Europa. Consulteu <http://www.ub.edu/aps/docs/Nieves.pdf>CLAYSS [accés: 4/12/2011].
- (8) En aquesta direcció cal destacar que, durant el 2011 es va dur a terme la *Convocatoria de subvencions para el Desarrollo de Proyectos y Acciones Orientadas a la Mejora de la Atención Integral y Empleabilidad de los estudiantes universitarios* (Orden EDU/2346/2011, de 18 de agosto) amb la finalitat de fomentar «accions estratègiques, per promoure l'emprenedoria, la reorientació academicoprofessional, les pràctiques externes i l'aprenentatge servei, així com els sistemes d'Acció Tutorial, reconeixent-los com bones pràctiques i fomentant la seva transmissió i difusió a tot el Sistema Universitari Espanyol». Disponible a http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2011-14302 [accés: 4/12/2011].

De les experiències singulars a la construcció de la xarxa

La difusió de l'APS com a proposta pedagògica ha arribat, en els últims anys, també a institucions universitàries de diferents comunitats autònomes de l'estat espanyol. En aquest temps, s'ha pogut identificar un gran interès envers aquest tema per part del professorat universitari, com també un nombre considerable d'experiències concretes d'APS arreu del territori. Aquest fet ha servit per posar de relleu el valor i el sentit d'aquest tipus de projectes.

Una aproximació a les experiències d'aprenentatge servei en l'àmbit universitari

Les experiències vigents d'APS –sovint singulars i aïllades– han nascut, gairebé sempre, de la voluntat i interès d'un professor/a o equip docent en la recerca d'altres formes possibles. En aquest sentit, podem trobar bones pràctiques d'aprenentatge servei en moments de desenvolupament molt diferents: des d'aquelles que estan en un estat inicial fins a d'altres en procés de consolidació. Algunes no van néixer sota l'etiqueta de projectes d'APS, però val a dir que en molts casos aquesta es considera una oportunitat per a fer-les visibles, reconèixer-les i optimitzar-les, a partir de l'anàlisi dels elements propis d'aquest tipus de projectes. Amb l'objectiu d'il·lustrar aquesta realitat, la taula recull a tall d'exemple alguns dels projectes que s'estan duent a terme actualment en aquesta direcció.

Les experiències de la taula, lluny de ser una mostra exhaustiva, serveixen per destacar la diversitat com una característica fonamental de l'aprenentatge servei. Els diferents elements que caracteritzen els projectes d'APS conjugats donen lloc a una gran diversitat de propostes segons sigui l'àmbit de coneixement (en Arts i Humanitats, Ciències, Ciències de la Salut, Ciències Socials i Jurídiques, i Enginyeria i Arquitectura); la ubicació de l'experiència (en una assignatura, pràcticum, treball de fi de grau, projecte interdisciplinari, treball de recerca de màster, etc.); el tipus de servei que es planteja (directe o indirecte; a persones o entitats, etc.), i el nivell de participació dels estudiants (des d'aquells totalment predissenyats pel professorat, fins aquells en què és l'alumnat qui ha de dissenyar el projecte, fins i tot cercant l'entitat social per dur a terme el servei).

Taula 1. Experiències d'aprenentatge a la universitat, alguns exemples

<i>dret al Dret</i>	Estudiants de Dret ofereixen suport, a través del pràcticum, a advocats d'ofici i entitats socials en termes legals. A més de coneixements tècnics propis de l'exercici de la professió, els joves es preparen en competències de comunicació, assessorament i acompanyament personal. <i>Responsable:</i> Antonio Madrid (Universitat de Barcelona)
<i>Tecnologia per a la millora de la qualitat de vida de persones amb discapacitat</i>	Una de les línies de Treball de Final de Grau que poden dur a terme els estudiants de diferents enginyeries pretén donar resposta a problemes reals de les persones amb discapacitat. El servei s'aconsegueix a partir del contacte amb entitats d'aquest àmbit i les competències a través del disseny dels equips que aquestes persones requereixen. <i>Responsable:</i> Joaquín Sevilla-Reyes Berruezo (Universidad Pública de Navarra)
<i>Publicitaris Implicados</i>	Un equip d'estudiants i professors de Comunicació Audiovisual, Publicitat i Relacions Públiques, treballen conjuntament amb professionals del sector per oferir eines de comunicació a microentitats, petites ONG o projectes solidaris. Els estudiants aprenen i participen de les diferents fases d'una campanya de difusió, mentre ofereixen visibilitat a entitats amb poc pressupost que tenen dificultats de comunicació. <i>Responsable:</i> Richard Wakefield (Universitat Ramon Llull)
<i>PEINA's Pedagogia Intercultural e Aprendizaxe Servizo</i>	En el marc de l'assignatura de Pedagogia Intercultural de 2n de Pedagogia, els estudiants duen a terme tasques de servei en diferents entitats de la població. Aquest els permet estar en contacte directe amb persones d'origen immigrat, conèixer la seva realitat de prop i posar en pràctica coneixements propis de l'assignatura en qüestió. <i>Responsable:</i> Alexandre Sotelino (Universidad de Santiago de Compostela)
<i>HOP Hospital d'Ossets de Peluix</i>	Projecte dissenyat i dut a terme per estudiants de Ciències de la Salut que permet desenvolupar competències relatives al tracte i la relació amb els pacients infantils. El servei es concreta en accions en centres educatius pensades per a fer perdre la por a les bates blanques i apropar a la canalla el sistema sanitari. <i>Responsable:</i> Pilar Foncillas (Associació d'Estudiants de Ciències de la Salut i Universitat de Barcelona)

Primeres propostes d'institucionalització de l'APS a la universitat

Malgrat la seva diversitat, però, totes les experiències comparteixen la voluntat de fer-se visibles i vetllar pel seu reconeixement a les institucions on es troben inserides, com també en el conjunt de la comunitat universitària –quant a innovació docent, com a eix de recerca, o com a activitat de transferència de coneixement i responsabilitat social.

Cal destacar la iniciativa i empenta d'algunes universitats que ja estan fent apostes interessants en aquest sentit. El primer exemple és l'estratègia seguida per la Universitat Rovira i Virgili⁹. En aquest cas, s'està treballant en l'aprovació d'un *Programa d'Aprenentatge Servei*, fruit del treball d'una xarxa docent implicada en la promoció i implementació de projectes d'APS. La inclusió posterior de la metodologia en el programa de govern ha suposat l'oportunitat de treballar conjuntament, xarxa i Vicerectorat de Docència i EEES, en aquest projecte. També cal destacar l'experiència de la Universidad de Valladolid, que ha posat en marxa un conjunt d'accions de suport per al desenvolupament de projectes d'APS com a mètode d'investigació i innovació docent dirigits a satisfer les necessitats de la comuni-

(9) L'article previ a aquest, signat per Maria Marquès i que porta per títol «L'aprenentatge servei a la Universitat Rovira i Virgili» desenvolupa de forma exhaustiva el procés dut a terme per aquesta universitat per institucionalitzar l'APS.

tat. Tots aquests estan integrats en el projecte *Factoría sobre Responsabilidad Social de la UVA*, desenvolupat gràcies a un conveni entre la Universidad de Valladolid i l'Obra Social de la Caja de Burgos. Finalment, cal destacar l'aposta de la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, subratllant el fort impuls que des de l'actual equip deganal s'ha fet en relació a l'APS en els primers cursos de tots els ensenyaments de la facultat. Aquesta tasca ha pres forma amb l'obertura de l'*Oficina d'APS* des d'on s'ofereix assessorament, acompanyament i suport en la gestió per a professorat interessat en realitzar projectes d'aprenentatge servei des de les seves assignatures.

Els tres exemples posen de relleu, novament, la diversitat també entre aquestes primeres temptatives a la institucionalització de l'APS a la universitat. En el seu rerefons, però, totes comparteixen la ferma convicció que, si bé la institucionalització afavoreix la consolidació de l'APS, la iniciativa sempre ha de partir de l'experiència i dels equips docents que treballen en aquesta direcció.

Formació de la Xarxa Universitària d'Aprenentatge Servei (APSU)

El conjunt d'experiències concretes i repartides pel territori, junt amb els primers exemples d'institucionalització de l'APS a la universitat a escala estatal i l'interès suscitat per gran part de la comunitat universitària, han estat el punt de partida per a la creació d'una xarxa d'aprenentatge servei a la universitat en el territori espanyol¹⁰. En aquest marc, es presenta la tasca que l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona ha iniciat recentment per a l'estudi i la promoció de l'APS en l'àmbit universitari. Aquesta pretén avançar en diferents línies d'actuació: la formació i assessorament, la recerca i innovació i, també, la difusió i treball en xarxa¹¹. A continuació, es detallarà el treball iniciat a escala estatal, amb un intent de passar de les experiències singulars a l'establiment d'una xarxa d'aprenentatge servei a l'àmbit universitari.

L'objectiu de la Xarxa Universitària d'Aprenentatge Servei (APSU) és crear una xarxa de professorat universitari que permeti la trobada, l'intercanvi i el treball conjunt per a la difusió, promoció, valoració i millora dels projectes d'APS en les universitats implicades. Els seus membres poden ser tots aquells professors o professores de les diferents universitats espanyoles interessats a difondre, implementar i institucionalitzar l'APS. Fins a l'actualitat, ha participat a les trobades plenàries de la xarxa professorat de 35 universitats espanyoles: Universidad de Almería, Universitat Autònoma de Barcelona, Universidad Autónoma de Madrid, Universitat de Barcelona, Universidad de Cádiz, Universidad de Cantabria, Universidad Carlos III, Universidad Castilla la Mancha, Universidad de Comillas, Universidad Complutense de Madrid, Universidad de A Coruña, Universidad de Deusto, Universitat de Girona, Universidad de Granada, Universitat Internacional de Catalunya, Universitat Jaume I de Castelló, Universidad de Las Palmas, Universidad de Logroño, Universitat de Lleida, Mondra-

(10) Altres xarxes a escala internacional que aborden el tema de l'APS són la *Service Learning European Network*, REDIVU i la *Red Talloires*.

(11) En el marc del projecte «Aprentatge servei a la universitat: recerca, innovació i formació» (REDICE-10), s'està treballant en la recopilació de bones pràctiques que pugui inspirar nous projectes o introduir elements d'anàlisi per a aquells que ja estan en actiu; l'elaboració d'una guia que orienti per a la implementació de projectes d'APS en l'àmbit universitari; i el disseny d'una proposta formativa per promoció, millorar i innovar en relació als projectes d'APS.

gon Unibertsitatea (HUHEZI), Universidad de Murcia, Universidad del País Vasco, Universitat Politècnica de Catalunya, Universidad Politècnica de Madrid, Universidad Pública de Navarra, Universitat Ramon Llull, Universidad Rey Juan Carlos, Universitat Rovira i Virgili, Universidad de San Jorge, Universidad de Santiago de Compostela, Universidad de Sevilla, Universitat de València, Universidad de Valladolid, Universitat de Vic, Universidad de Zaragoza. A més, hem comptat amb la participació d'altres entitats com el Centre Promotor d'Aprenentatge Servei, la Fundació Ortega i Gasset, la Fundación Tomillo. També, en alguna ocasió, ha participat professorat de fora de l'estat, concretament de la Universidad de Buenos Aires, Universidad Nacional del Mar de Plata i Universidad de São Paulo.

La Xarxa ha dut a terme dues trobades plenàries –el 2010 i el 2011–, com a espais on reflexionar conjuntament sobre els principals límits i reptes per a la implementació dels projectes d'APS a la universitat, l'intercanvi d'experiències i la revisió i debat d'algunes claus per a la seva institucionalització a la universitat. Fruit de la segona trobada es va redactar la *Declaración de Barcelona sobre el Aprendizaje Servicio* (17 de juny de 2011), manifestant que la universitat ha de potenciar activitats que emfatitzin el retorn de la inversió a la societat, sense perdre el rigor acadèmic i la recerca de l'excel·lència propis d'aquesta institució. A més, la declaració també apunta la necessitat que les autoritats acadèmiques prenguin consciència del valor d'aquest tipus de pràctiques envers la responsabilitat social de la universitat i que facilitin la seva implementació.

Val a dir que el simple fet d'establir espais de trobada i intercanvi ha estat un aspecte molt valorat per a tots els participants i integrants en la xarxa. De totes maneres, s'espera que pugui avançar i que, en un futur, permeti seguir explorant vies de treball conjunt per tal d'abordar i garantir el futur de l'APS a la institució universitària¹². També, i fonamentalment, que aquesta iniciativa conjunta pugui contribuir positivament a fer que cadascuna de les universitats participants consolidi i doni reconeixement al seus propis projectes.

Reptes de futur per a l'aprenentatge servei a la universitat

Introduir l'APS a la universitat com a proposta metodològica implica, a curt i a mitjà termini, abordar alguns dels principals reptes que planteja una innovació d'aquestes característiques: reptes de tipus organitzatiu, de l'avaluació i també formatiu. Però sobretot, com ja s'ha anat apuntant, requereix una aposta a escala institucional que reconegui l'APS com una proposta que atorga qualitat al projecte formatiu de la universitat, tot posant a l'abast dels seus professionals i estudiants les condicions necessàries per a l'òptima realització de projectes d'APS¹³. És precisament en base a

(12) Als EUA destaca l'experiència del *Campus Compact*, una coalició nacional formada per diferents *colleges* i universitats procedents de més de 50 estats. Aquesta està encapçalada pels seus rectors que tenen com a un dels seus objectius prioritaris promoure el servei a la comunitat i els projectes d'aprenentatge servei. Disponible a <http://www.compact.org> (accés: 4/12/2011). El recent «Monográfico sobre Aprendizaje Servicio» (2010) és una mostra del nivell de desenvolupament dels projectes d'APS en alguns països d'Amèrica Llatina.

(13) Moltes de les aportacions que s'apunten en aquest darrer apartat, són el fruit del treball en grup i el debat realitzat pels diferents participants en el I i II Encuentro de la Xarxa APSU, el 30 de juny de 2010 i 17 de juny de 2011.

tots aquests reptes on sorgeix la necessitat de buscar aliances, unir esforços i crear xarxes com la Xarxa APSU.

Resulta senzill imaginar com els projectes d'APS destaquen la necessitat de flexibilitzar l'organització universitària, reclamant una adequació i un replantejament d'aspectes com, per exemple, la temporització de les assignatures, el volum d'estudiants, les possibilitats d'espais on ubicar els projectes o la gestió de la relació amb les entitats socials. D'una banda, perquè per tal de donar continuïtat a aquest tipus de propostes cal revisar i repensar els diferents espais formatius. Així, si bé és possible plantejar projectes d'APS en el si d'una matèria de grau de caràcter semestral –i així ho constaten moltes de les pràctiques vigents–, sovint el temps resulta escàs per poder dur a terme tot el procés amb el deteniment i el protagonisme dels estudiants que requereix un projecte d'aquestes característiques. El mateix succeeix amb el nombre d'estudiants dels grups que, ara per ara, no deixa de ser un element que complica el seu seguiment i avaluació al llarg del projecte. D'altra banda, perquè implica replantejar-se la relació i la forma de treballar amb els altres agents socials i educatius que participen en els projectes, com també tots els aspectes burocràtics que en poden derivar: convenis, responsabilitats i tasques de gestió i relació amb els centres i entitats participants que suposen una càrrega important i extra per al docent. Considerem que si la institució aposta veritablement per aquest tipus de pràctiques, hauria d'oferir un suport específic i/o reconèixer el treball de gestió i organització que requereixen.

En relació als aspectes d'avaluació de projectes, es pot dir que els reptes actuals giren al voltant de dos eixos fonamentals. En primer lloc, la necessitat de dissenyar instruments per dur a terme el seguiment i la valoració dels processos formatius dels estudiants perquè, després, aquests puguin ser degudament avaluats, qualificats i reconeguts en el seu expedient. Com acostuma a passar amb altres tipus d'innovacions, la fase de l'avaluació queda relegada al final del procés de disseny del projecte i no sempre compta amb tota la dedicació ni recursos per fer-la efectiva. En aquest sentit, les propostes d'APS afegeixen encara una mica més de complexitat. Com que es tracta de projectes que impliquen diferents agents i participants, considerem que l'avaluació ha de poder tenir un caràcter multifocal que reculli les diferents veus del projecte –des de la universitat, l'entitat, el beneficiari directe del servei, l'autoavaluació, l'avaluació d'altres companys del grup, etc.– per tal de retornar una imatge al màxim de fidedigne possible. La construcció d'instruments i eines més completes, alhora que la definició d'indicadors que permetin fer una avaluació acurada en aquest sentit, encara té molt de camí per a recórrer. En segon lloc, destaca la necessitat de dur a terme avaluacions sobre els propis projectes d'APS, fonamentalment dirigides a l'estudi del seu impacte en els estudiants, les institucions i organitzacions participants, i en la comunitat en general. En moltes ocasions, la pròpia dinàmica dels projectes no deixa temps per registrar allò que s'ha fet ni per avaluar-ho de forma sistemàtica. Si bé existeixen estudis de reconegut prestigi en aquest sentit en altres països (Furco, 2004), la tasca en aquesta direcció resulta totalment incipient en el nostre territori¹⁴.

(14) Cal destacar el treball de recerca que es presenta en un altre article d'aquest monogràfic, signat per Pilar Folgueiras i Esther Luna sota el títol «Estudi sobre el grau de satisfacció de l'alumnat que participa en projectes d'aprenentatge servei (APS)».

En l'àmbit de la *formació*, resulta clara la necessitat de continuar amb la tasca de difusió i sensibilització d'aquest tipus de propostes. Tot i que ja són moltes les universitats, centres, estudis i professorat implicats en projectes d'APS arreu del país, continua sent necessari anar filtrant la idea i les possibilitats que ofereix, sobretot en aquelles àrees que a priori no estan vinculades amb el sector social de forma directa. A més, es considera important avançar cap a l'elaboració de guies i recursos docents que facilitin aquesta tasca de difusió i esdevinguin un suport teòric i metodològic per al propi procés de disseny i la implementació de projectes d'APS. També en la creació de grups de treball que analitzin les seves pròpies experiències i els elements que han de fer possible la seva consolidació o l'elaboració de noves propostes, potser entre departaments o entre facultats. Si bé en aquest moment gairebé totes les experiències conegudes estan centrades en una matèria o un altre espai dintre d'un ensenyament determinat, el treball interdisciplinari en l'abordatge i l'acció envers necessitats socials pot tenir un potencial molt elevat en els projectes d'APS.

Finalment, i com bé s'ha apuntat al llarg de tot l'article, val a dir que tots aquests aspectes només es podran anar concretant en la mesura que la universitat integri aquest tipus de pràctiques i decideixi fer un pas cap al reconeixement i la institucionalització de l'APS¹⁵. També hem pogut comprovar com aquest fet pot donar-se de formes diverses, segons el context, el moment i la situació de la universitat. El que està clar és que treballar en aquest sentit suposa creure netament i fer una aposta forta envers la tercera missió de la universitat, integrar-la en els documents institucionals pertinents, ubicar-la en l'espai de l'organigrama o estructura en el que es considera adient, reconèixer el mèrit del personal docent i investigador que enriqueix la seva tasca diària amb aquest tipus de projectes, i vetllar per garantir que es donen les condicions òptimes perquè aquests projectes siguin possibles i assoleixin tot el potencial formatiu i de transformació social de què són capaços. Però mentre es treballa a fi que la institucionalització de l'APS sigui una realitat, això no atura a tots aquells que creiem en aquesta manera d'ensenyar, aprendre i construir la universitat. Al final, hauran de ser les bones pràctiques i el seu impacte formatiu i social les que han de permetre vèncer les possibles resistències institucionals. D'aquesta manera, seguirem treballant per la màxima qualitat i excel·lència d'una institució universitària que ja no pot passar únicament pel seu grau de rigor acadèmic i científic, sinó també per la seva capacitat de comprometre's, implicar-se i transformar la societat de què forma part.

(15) Així es va voler recollir i ho expressa la *Declaración de Barcelona sobre el Aprendizaje Servicio* subscrita per la Xarxa APSU durant el II Encuentro (17 de juny de 2011): «Para superar contradicciones con algunos modelos institucionales en vigor (normativas, planes, etc.), consideramos que es muy importante que las personas con responsabilidad académica tomen conciencia de la importancia que el Aprendizaje Servicio tiene en la consecución de una Universidad más social y faciliten su implantación».

Referències

- AAVV (2010) «Monográfico sobre Aprendizaje Servicio». *Theocoen*, Universidad Señor de Sipán, Chiclayo, Perú, any 3, 5.
- Arthur, J.; Bohlin, K. [ed.] (2005) *Citizenship and Higher Education. The role of universities in communities and society*. Londres-Nova York, Routledge Falmer.
- Barnett R. (2008) *Para una transformación de la universidad. Nuevas relaciones entre investigación, saber y docencia*. Barcelona, Octaedro.
- Ehrlich, T. [ed.] (2000) *Civic responsibility and higher education*. Arizona, Orynx Press.
- Escámez, J.; García López, R.; Jover, G. (2008) «Restructuring university degree programs. On opportunity for the ethics education». *Journal of Moral Education*, 37 (1), p. 41-53.
- Furco, A. (2004) *El impacto educacional del aprendizaje servicio ¿Qué sabemos a partir de la investigación?* (Disponible a <http://roserbatlle.files.wordpress.com/2009/02/resultats-investigacio-aps-furco-modo-de-compatibilidad.pdf>; accés: 11/12/2010).
- García, J.; Mondaza, G. (2002) *Jóvenes, Universidad y compromiso social*. Madrid, Narcea.
- Jacoby, B. (1996). *Service-learning in Higher Education. Concepts and practices*. San Francisco, Jossey Bass.
- Martínez, M. (2006) «Formación para la ciudadanía y educación superior». *Revista Iberoamericana de Educación*, 42, p. 85-102.
- [coord.] (2008) *Aprentatge servei i responsabilitat social de les universitats*. Barcelona, Octaedro.
- Naval, C.; García, R.; Puig, J. M.; Santos, M. A. (2011) «La formación ético-cívica y el compromiso social de los estudiantes universitarios». *Encounters on Education*, 12, p. 77-91.
- Puig, J.M.; Batlle, R.; Bosch, C. i Palos, J. (2006) *Aprentatge servei i educar per a la ciutadania*. Barcelona, Graó.
- Puig, J.M. (coord.) (2009) *Aprendizaje servicio. Educación y compromiso cívico*. Barcelona, Graó.
- Saltmarsh, J. i Zlotkowski, E. (2011) *Higher Education and Democracy. Essays on Service-Learning and Civic Engagement*. Philadelphia, Temple University Press.
- Tapia, M. N. (2001) *La solidaridad como pedagogía. El aprendizaje servicio en la escuela*. Buenos Aires, Ciudad Nueva.
- (2008) «Qualitat acadèmica i responsabilitat social: l'aprenentatge servei com a pont entre dues cultures universitàries», a Martínez, M. (coord.) *Aprentatge servei i responsabilitat social de les universitats*. Barcelona, Octaedro.

Aprendizaje servicio en la universidad: hacia la institucionalización y el trabajo en red

Resumen: El artículo defiende el valor del aprendizaje servicio (APS) como una propuesta capaz de unir, en una misma actividad, el rigor académico y científico con el compromiso social que han de caracterizar una universidad de calidad. En este marco, el texto se inicia sintetizando los principales anclajes que hacen del APS una propuesta de interés en el ámbito universitario: por un lado, la tercera misión de la universidad –la responsabilidad social– y, por el otro lado, el cambio de perspectiva respecto a los procesos de enseñanza y aprendizaje. A continuación, el artículo presenta la Red Universitaria de Aprendizaje Servicio (APSU), que puede suponer un paso clave para avanzar en la difusión, implementación y reflexión del APS en las universidades españolas. Finalmente, se apuntan los principales retos de futuro que dibuja una propuesta de estas características en la institución universitaria. Trabajar en esta dirección representa velar porque la universidad avance hacia el reconocimiento y la institucionalización del aprendizaje servicio en su proyecto institucional. Se espera que el trabajo en red iniciado pueda contribuir favorablemente a esta tarea.

Palabras clave: aprendizaje servicio, universidad y responsabilidad social.

Apprentissage service à l'université : voie vers l'institutionnalisation et le travail en réseau

Résumé : L'article défend la valeur de l'apprentissage service (APS) comme proposition capable d'unir, dans une même activité, la rigueur académique et scientifique avec l'engagement social qui doivent caractériser une université de qualité. Dans ce cadre, le texte commence par une synthèse des principaux ancrages qui rendent l'APS intéressant dans le domaine universitaire. d'abord, la troisième mission de l'université (la responsabilité sociale) et, d'autre part, le changement de perspective sur l'enseignement et l'apprentissage. Ensuite, l'article présente le Réseau universitaire d'apprentissage service (APSU) dont la création est devenue un élément-clé pour avancer dans la réflexion, la mise en œuvre et la diffusion de l'ApS dans les universités espagnoles. Enfin, l'article indique les principaux défis qui doivent être relevés à l'avenir pour dessiner une proposition de ces caractéristiques dans l'institution universitaire. Travailler dans cette direction signifie veiller afin que l'université avance vers la reconnaissance et l'institutionnalisation de l'APS. Par ailleurs, on espère que le travail en réseau pourra contribuer favorablement à cette tâche.

Mots-clés : apprentissage service, université, responsabilité sociale

Service-learning at the university: towards institutionalisation and networking

Abstract: The article defends the value of service-learning (SL) as a proposal capable of bringing together academic and scientific rigour with social commitment in the same activity, which must be a feature of a quality university. In this context, the text begins with a summary of the principle features which make SL interesting in a university setting: first, the third mission of the university (social responsibility) and, on the other hand, the change of perspective on the teaching and learning. The article goes on to describe the University Service-Learning Network (APSU), a key element in progress towards the consideration, use and spread of service-learning in Spanish universities. Finally, it notes the challenges ahead for a proposal of these characteristics in a university. Working in this direction involves observing that the university moves closer to recognising and institutionalising service-learning. It is hoped that the networking that has begun can make a favourable contribution to this task.

Keywords: service learning, university, social responsibility